

Van hervormden huize

Meer een levenshouding dan een politieke keuze

De CHU was meer een levenshouding dan een politieke keuze. Overtuigd zijn van het eigen gelijk, arrogantie, doordrijverij, geheime deals – zowel de mentale instelling als het bijbehorende instrumentarium van de *realpolitiker* was veel CHU'ers vreemd, meent Gerrit Voerman, directeur van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.¹ In de terugblik van oud-CHU'ers op hun partij valt op hoe zwaar de mentaliteit van de Unie voor hen woog. De zin voor betrekkelijkheid, de weerzin van scherpstijperij en de onderlinge tolerantie trok hen aan. Dat soort kenmerken kwam voort uit de gedachte dat iemands levenshouding een persoonlijke keuze is, evenals diens idee van wat God met de mens wil. Het gedachtegoed van de theoloog Karl Barth was de doorsnee-CHU'er op het lijf geschreven. Volgens Barth is God van zo'n andere dimensie dat de mens onmogelijk Zijn wil in concrete situaties kan kennen.² 'God is de Gans Andere', aldus Barth.³ CHU'ers kenden dat soort gedachten van huis uit. Hoewel de CHU een open huis wilde zijn en geenszins louter een partij van hervormden, waren CHU'ers doorgaans gevormd in de hervormde kerk, een goede leerschool voor het relativeren van het eigen gelijk. Een kerk die het liefst alle Nederlanders in zich verenigt, kan niet anders. Zij zal dan immers ook de verschillen in dat volk moeten erkennen en ieder zijn eigen verantwoordelijkheid laten om op zijn eigen wijze Gods geboden in de praktijk te brengen.

Oud-Kamerlid Durk van der Mei: 'Ik koos voor de CHU omdat ik van hervormden huize ben. Dat was in mijn ogen een open kerk, met een drietal stromingen die van elkaar verschilden en niettemin toch in die ene ruimte van de kerk op een open wijze met elkaar samenleefden. Heel de kerk en heel het volk, dat was het befaamde ideaal, geformuleerd door Hoedemaker, waardoor de vrijzinnigen, de midden-orthodoxie en de Gereformeerde Bond in de hervormde kerk zich met elkaar verbonden voelden. Dezelfde openheid vond ik terug bij de CHU. We redeneerden als volgt: We gaan uit van de heerschappij van Christus over alle levensterreinen, dus ook over dat der politiek. Maar dat betekent niet dat indien

wij menen deze of gene oplossing te moeten nastreven, dat dé oplossing is die Christus ons voorschrijft. We mogen hopen dat het zo is, maar zeker zullen wij, hier op aarde, dat nooit weten. Dat hoeft ook niet. We bouwen hier geen maatschappij die blijvend is. Dat inzicht zet al je ideeën over de ideale samenleving in het licht van de betrekkelijkheid. Die zin voor relativiteit over het eigen standpunt was iets waartoe ik mij bijzonder aangetrokken voelde.’

‘Van Abraham Kuyper en zijn gereformeerden daarentegen had ik de indruk dat zij meenden te bouwen aan Gods kasteel op aarde. Zij wisten de dingen feilloos zeker. Ze wekten de indruk dat ze in de bijbel de rechtstreekse antwoorden konden vinden op de politieke vragen van deze dag. En die antwoorden hadden een absoluut karakter. Zó was het en niet anders. Dat merk je bij hun partij, de ARP ook. De ARP verleende een bijna dogmatisch karakter aan de antwoorden die zij gaf op de maatschappelijke vragen. Ik meen dat Kuyper bij de Doleantie, de afscheiding van de gereformeerden van de hervormde kerk, heeft gezegd: “Ik pel de belijdende pit uit de hervormde kerk en jullie blijven maar achter met de rest.” En dat gaf de gereformeerden de idee een gideonsbende te zijn, met God aan hun zijde.’

De grootvader van Ries Smits maande hem twee lidmaatschappen nooit op te zeggen: ‘Dat van de hervormde kerk en dat van de CHU. Dat waren voor hem vanzelfsprekendheden. Ik kom uit het dorpje Tricht, bij Geldermalsen. Mijn moeder, van oorsprong gereformeerd, is door mijn vader de hervormde kerk binnengehaald. Zij was altijd een beetje tegendraads, een tikje koppig en eigenzinnig. Daarin zag je dat gereformeerde nog wel terug. In de roerige jaren zestig, mijn vormingsjaren, merkte ik bij mezelf ook de behoefte tegen de keer in te gaan. Ik moet een heel nieuw begin maken, dacht ik, en me niet meer in confessionele organisaties begeven als ik ga studeren in Rotterdam. Ik ben alle studentenverenigingen afgegaan, en verdraaid, ik kom toch weer uit bij Societas Studiosorum Reformatorum (SSR), waar ook Jan Pronk rondliep.’

‘Er waren meer jongens binnen SSR die zich bij de PVDA hadden aangesloten. Daarom maakte ik een zoektocht. Ik ben bij de PVDA langsgedaan, ik ben bij de AR gaan kijken. De AR vond ik ontzettend overtuigend van het eigen gelijk. Ik ben ook bij D66 geweest. Die mensen zagen mij helemaal niet staan, die waren met zichzelf bezig. De VVD heb ik overgeslagen. Toen ben ik op een avond naar een bijeenkomst van de CHU in de Opstandingskerk in Rotterdam gegaan. Daar kwamen twee dames naar mij toe. Dat was voor het eerst, dat iemand op een politieke vergadering naar me toe kwam en zei: “Wie bent u? Leuk dat u er bent! Mag ik me even voorstellen?” Zo werd ik als het ware bij het handje genomen. Het klikte helemaal. En daarna dacht ik: “Tja, dat is toch mijn club.” Op die manier ben ik bij de CHU gekomen en gebleven.’

‘Ik ben lid, slapend lid van de confessionele vereniging, een van de stromingen in de oude hervormde kerk. Het trof mij dat ik daar een soort parallel met de Unie aantrof. Ook een beetje losjes georganiseerd. Je had wel een blaadje, er was iets van een ledenlijst en hier en daar vergaderden de leden wel eens, maar de

vereniging hield zich verre van propaganda. Het ging allemaal vanzelf. Elke predikant die een beetje tot de middenmoot behoorde, was eigenlijk automatisch lid van die confessionele vereniging. Bij de confessionelen tref je dezelfde levenshouding aan als bij de CHU. Het zijn een beetje traditioneel ingestelde mensen, maar ook gesteld op hun vrijheid. Je moet ze niet te veel in de houding willen zetten. Dat bepalen ze zelf wel.'

Ook jonkheer Pieter Beelaerts van Blokland, telg uit een christelijk-historisch regentengeslacht, verkoos zelf zijn partijpolitieke keuze te maken. 'Uiteindelijk heb ik uit eigen overtuiging voor de CHU gekozen. Ik ben opgegroeid met de CHU, mede omdat mijn moeder in de Unie actief was. Mijn vader hield zich in die tijd, als burgemeester van Heerjansdam, wat afzijdig van de politiek. Niet helemaal, want hij was wel statenlid in Zuid-Holland en ging dus op tournee als er provinciale verkiezingen op til waren. Hij hield veel spreekbeurten en ging zijn regio af. Mijn moeder organiseerde partijbijeenkomsten, met christen-historische mensen uit de Kamer. Die kwamen bijna altijd uit de stad en omdat wij achteraf in een dorp woonden, nodigde mijn moeder hen uit voor het diner. Mijn vader meende dat je aan tafel het best over de politiek kon praten. Hij zat dan aan het hoofd en hield het gesprek gaande, een beetje zoals de pater familias van de Kennedy's. Daarbuiten spraken we minder over politiek, behalve tijdens de wandelingen.'

'In mijn tweede studententijd, na militaire dienst, besloot ik me intensiever in de politiek te verdiepen en vergaderingen te bezoeken om te kijken welke politieke partij me lag. Ik ben bij de CHU, de VVD en de ARP geweest, de drie partijen waaruit ik wilde kiezen. Ik had een oom die lid was van de ARP en die partij in de Eerste Kamer vertegenwoordigde. Mijn vader vond dat eigenlijk iemand die buiten de boot viel. In die tijd hoorde je als hervormde niet bij de ARP thuis. In mijn familie was men van oordeel dat een hervormde anders in het leven staat dan een gereformeerde. Hij weet het minder zeker. Mijn vader zou nooit hebben gezegd dat een christen de zegen heeft omdat hij de dingen goed ziet en een ander niet. Zo ben ik ook opgevoed.'

Voormalig staatssecretaris van Binnenlandse Zaken (1967-1971), minister van Onderwijs (1971-1972) en VNO-voorzitter, Chris van Veen, zegt dat het hervormde milieu van het ouderlijk huis hem als het ware vanzelf bij de CHU bracht, al heeft ook hij, samen met zijn vader, na de oorlog eerst een kennismakingsronde langs politieke partijen gemaakt. 'Thuis, in Oude Tonge, waren we hervormd en kerkelijk meelevend. Dat heeft voor een belangrijk deel mijn politieke oriëntatie bepaald. Ook onze dominee heeft daaraan bijgedragen. Hij is in de oorlog geïnterneerd omdat hij preekte over de laars die dreunend stampet en de mantel die in bloed is gewenteld. Ik herinner mij die preek nog levendig. De Duitsers pakten hem prompt op en brachten hem naar Vught. In die tijd zond ik hem iedere week een brood. En dan ontstaat het diepere contact vanzelf. Politiek was ik op zich blanco bij de bevrijding. Ik vond dat ik een nieuwe keuze moest maken. Mijn ouders waren geëvacueerd naar Rijswijk en daar bezochten mijn vader en ik alle politieke bijeenkomsten, in een van de restaurants in het centrum van het dorp. We deden

dat een dag of veertien, waarna we beiden tot de conclusie kwamen: “Tilanus, dat is wel een hele aardige, rustige man.” Hij droeg het kapiteinsuniform en sprak zakelijk, zonder stemverheffing, openhartig. In hem hadden we vertrouwen.’

‘Ik herinner me nog dat we Vondeling, net Kamerlid voor de pvdA, als spreker hebben zien optreden. Mijn vader vond hem niks. De hele avond stond Vondeling te praten over het couperen van paardenstaarten en hij maakte zich erg druk over verplichte fluorisering van het drinkwater. Mijn vader had zich geërgerd, het was aan hem niet besteed: “Verdorie, ik heb al jaren een kunstgebit.” Een beetje beperkt in zijn onderwerpkeuze, Vondeling. En we vielen meer voor de stijl van Tilanus.’

Van Veen werd in 1960 gemeentesecretaris van Hoogeveen dankzij de steun van de pvdA en ondanks de tegenstem van een deel van de ARP-fractie. ‘De zware antirevolutionairen vonden mij, zo’n hervormde, te licht in godsdienstig opzicht. Bij de kennismaking hielden ze mij de twee jaarlijkse culturele evenementen in Hoogeveen voor. Een algemene, van de plaatselijke werkgevers, waarop lieden van allerlei slag optraden, en een christelijke, van een vereniging die films toonde van de Cefa, de christelijke filmkeuring die vooral op het godsdienstig gehalte van de film lette. Ze vroegen me toen van welke ik lid zou worden. Van beide, antwoordde ik, maar bij die Cefa-films zult u me niet zien. Nou, ik werd direct afgekeurd, natuurlijk.’

Van Veen heeft de ARP nooit overwogen als zijn politieke huis. ‘Ik had als jonge ambtenaar gereformeerde collega’s. Ze zaten strak in het pak, moet ik zeggen. Dat kwam in de discussies vrij vaak naar voren. Dat is eigenlijk altijd zo geweest. De CHU had dat strakke niet. Een ieder was vrij te handelen overeenkomstig zijn eigen idee van wat God met de wereld voorhad. Dat was jouw verantwoordelijkheid. Je moest je handelen in de eerste plaats met je eigen geweten in overeenstemming kunnen brengen. Dat sprak mij aan. Het is een manier om in het leven te staan die ik eerder bij katholieken terugzie dan bij gereformeerden. Het fundamentele besef dat hoewel je moet proberen naar vaste waarden en normen te leven, je dat nooit helemaal zal lukken. Er zijn ook andere keuzes mogelijk. Die relativerende houding had in de CHU ook zijn weerslag op de omgangsvormen. In de Unie kon je dankzij de goede sfeer echt een vriendenband opbouwen.’

Roelof Kruisinga, de laatste CHU-fractie leider in de Tweede Kamer, herkent in de terughoudende Engelse wijze van spreken, met veel understatement, de stijl van de CHU terug. Kruisinga deed in de jaren vijftig een deel van zijn artsstudie in Engeland en bezit tegenwoordig een boerderij in Sussex, waar hij een groot deel van zijn tijd doorbrengt. ‘Ik houd erg van Engeland en van de Engelse stijl. Het doet me denken aan de Achterhoek, waar ik ook veel voetsporen heb liggen. Partijgenoot Eric Bleumink, een kenner van de streek, vertelde me eens dat een boer in de Achterhoek twaalf zegswijzen kent om ja te zeggen. Vriendelijk, beleefd, correct. Dus als men mij vraagt hoe zich te gedragen in Engeland, antwoord ik: “Als een Achterhoekse boer.” Dat directe, Amerikaans aandoende gedoe van hier

in de Randstad, dat wordt in Engeland niet zo gewaardeerd. En destijds in de CHU evenmin. Een CHU'er zag aan elk vraagstuk altijd meer dan één kant.'

Voor senator Hans Franken school de aantrekkingskracht van de CHU in haar mentaliteit, gevormd door burgerlijke fatsoensdeugden als dienstbaarheid aan de samenleving. Dat voorbeeld kreeg hij in het ouderlijk huis voorgeschoteld. Franken: 'Ik kom uit een vrijzinnig protestants milieu van zelfstandige ondernemers. Mijn vader had een bakkerij. Hij was klein begonnen en op het hoogtepunt werkten er zo'n 450 mensen. Dus dat waren misschien wel zo'n 300 gezinnen die leefden van de bakkerij. Mijn vader had een heel calvinistische instelling: hard werken en sappelen, en daarnaast aan het publieke belang werken. Dus ging hij 's morgens vroeg de deur uit en kwam om half zeven weer thuis, dan werd er gegeten, en om acht uur zat hij bij het schoolbestuur, de kerkenraad, het ziekenhuis. Noem maar op.'

'In het Leidse corps zat ik tussen allemaal van die mooie, kakkineuze Haagse jongens die riepen: "Hoe is het bij de bakker?" Ik heb daar echt een beetje voor mijn bestaan moeten vechten. In militaire dienst koos ik voor de officiersopleiding, zo ijdel was ik wel. Ik kwam terecht bij de krijgsraad te velde, waar ik een juridische functie kreeg, als secretaris. Dat vond ik wel interessant werk. Zo ben ik in de rechterlijke macht beland, als rechter in Rotterdam. Wat me al gauw benauwde, was dat een rechter in een ivoren toren leeft, afgesloten van het publiek, in een eigen kring van deftige vakgenoten. Deftig ben ik niet, een reden temeer om de blik te verruimen en eens in de politiek rond te kijken. Toen ben ik naar een plaatselijke afdeling van de CHU gegaan, midden jaren zestig. Die afdeling kwam bijeen in de huiskamer, een prettig burgerlijke huiskamer in Rotterdam, in het oude Noorden. Stoelen in een rij, de familie was er, wat mensen uit de buurt, en dan kwam een statenlid spreken over wat de provincie deed of de gemeenteraad.'

'Die politiek was zó dicht bij de burger. Dat vond ik geweldig. Al die andere partijen hadden structuren, vrij harde structuren die een hiërarchie vastlegden. De KVP had zo'n zware hiërarchie. Bij de ARP was het meer de harde organisatie-structuur, waarin al die jongens en meisjes van de VU, gepokt en gemazeld in het debat, zich als een vis in het water voelden. Die leerden al op hun zevende, op de jongerenvereniging, een verhaal over de predestinatie te houden. Dan was ik maar een vrijzinnig baasje dat in Leiden had gestudeerd.'

Die huiskamerpolitiek van de CHU beviel Franken zeer. 'Daarbij kwam dat het een gezindheidspartij was. Als we aan de huiskamertafel spraken over het programma, kreeg iedereen zijn kans en werd iedereen gehoord. Dat ging heel open, ondogmatisch, en toch werd het geen chaos. Een soort Rijnlands model, alleen dan in de huiskamer. De warmte, de openheid en de gelijkwaardigheid in de discussie spraken mij aan. Ook de oude Tilanus kwam dan langs, in een gehuurd zaaltje. En dan kon je met die man praten, een heel aardige man, niet zo'n figuur die je een hand geeft en tegelijkertijd al weer naar de volgende kijkt. Hij schonk echt aandacht aan je. Kortom, de CHU was een fijne burgerlijke partij. Dat vond

ik juist aardig, dat burgerlijke, dat gewone. Dat bracht mij in de Unie, als jong makkertje in het bestuur van de Kamerkring. Daarvan ken ik Leo de Snaijer.’

De Snaijer, sinds de Tweede Wereldoorlog betrokken bij de CHU en Unieman in vlees en bloed, volgde destijds zijn vader in diens overstap naar de CHU. ‘Mijn vader was vóór de oorlog SDAP’er, van het gebroken geweertje en zeer sociaal bewogen. De oorlog bracht hem resoluut op andere gedachten: “Nou komt dat tuig hier binnen, zonder dat we ons kunnen verweren. Dat is niet goed, dat gebroken geweertje.” Dus hij is na de bevrijding overgegaan naar de CHU. Dan zeggen ze wel eens dat de CHU rechts is. Nou, daar klopt helemaal niets van, ik vind dat een belediging van mijn vader en mijn moeder. Ze namen in de oorlog joodse mensen in huis op, om ze er doorheen te slepen. Dat was gevaarlijk voor hen én voor ons, het gezin. Door verraad moest mijn vader vluchten, waarna wij, de kinderen, bij boeren in de Hoekse Waard zijn ondergebracht. Mijn ouders rechts? Zij moesten daar helemaal niets van hebben!’

‘In de hervormde kerk herkende ik de levenshouding die beantwoordde aan mijn weerzin tegen het fanatisme. In die kerk kon iedereen terecht, van confessioneel tot vrijzinnig. Heel de kerk, heel het volk, leven en laten leven. Die gereformeerden bakenden alles af en onderscheidden in het volk een zuiver christelijk en een niet-christelijk deel. Die antithese lag mij niet zo. Ik had er een hekel aan, net als mijn vader. Die moest daar niets van hebben.’

‘Harde taal, grote woorden, anderen in de hoek zetten, dat ligt mij allemaal niet zo. Maar toch, moet ik u zeggen, was ik destijds onder de indruk van Gerretson, prof.dr. Carel Gerretson, het Eerste-Kamerlid. Tjonge, tjonge, hadden we die ook in de Unie? Hij was woedend dat ons land Nederlands-Indië had prijsgegeven. Dat had nóóit mogen gebeuren, vond hij. Je had toen, begin jaren vijftig, minister Van Maarseveen, van Koloniën, en die regelde de kwestie-Indonesië. Ineens was hij overleden, die Van Maarseveen van de KVP. Toen zei Gerretson in de Kamer, tot grote ontsteltenis van alle aanwezigen: “Minister Van Maarseveen is vroegtijdig de genade toegediend, om de ruïne van zijn levenswerk niet te hoeven aanschouwen.” Dát zei hij. Zó scherp. Vroegtijdig de genade toegediend om de ruïne van zijn levenswerk niet te hoeven aanschouwen. Hoe verzin je het?’

Een artiest, met eigenaardigheden en trucages

De antirevolutionaire politicus Isaïc Diepenhorst (1916-2004) zei over Gerretson, met wie hij tegelijkertijd in de Eerste Kamer zat: ‘De CHU was niet in alle opzichten een briljante partij, maar ik kan me wel een briljante spreker herinneren: Gerretson. Hij was doof en merkte niet welke uitwerking zijn woorden hadden. Maar dat kon hem ook weinig schelen. Als hij maar een stilistisch mooie en staatsrechtelijk onberispelijke rede uitsprak. Hij was een artiest, met eigenaardigheden en trucages, die men van anderen niet zou kunnen velen. In hem waren ze aanvaardbaar.’⁴

Ach, in dit wreed bestel,
Zóo ver en zóo nabij,
Lief mij en lijfsgezel,
Wat tusschen u en mij?’

Elk hart zijn eigen pijn,
Elk huis zijn eigen strijd;
Tusschen óns zal niet zijn
Dan weedom en eenzaamheid.

Hoewel veel vroeger geschreven, mag dit gedicht van Geerten Gossaert, het pseudoniem van Carel Gerretson als dichter, als tekenend worden beschouwd voor diens getroebleerde positie in de Nederlandse politiek, sinds Nederland afstand had gedaan van zijn koloniën in de Oost. ‘Zijn bezetenheid voor de glorie van het Vaderland verteerde hem’, schreef zijn vriendin Annie Salomons.⁵ Hij hield zijn hele politieke leven als senator (1951-1956) niet meer op over de onafhankelijkheid van Indonesië – een onvergeeflijke schande in zijn ogen. Gerretson, hartstochtelijk voorstander van de groot-Nederlandse gedachte, beschouwde de soevereiniteitsoverdracht als een soort halsmisdad tegen de Grondwet. ‘De ruwaard van het staatsrecht’, karakteriseerde journalist Jan de Vries hem daarom in 1953.⁶ De Vries: ‘Een typisch negentiende-eeuwer van patricischen huize, verteed door onvruchtbare passie voor het verleden, wantrouwig tegenover het leven van deze dagen. Begaafd dichter, knap geleerde, briljant redenaar, die al zijn zeldzame intelligentie en al zijn juridisch vernuft samenperst in striemende requisitoirs tegen ministers en parlementariërs die zich vermeten zijn inzichten niet te delen.’

Gerretson vertoonde alle trekken van de romantische geest, zowel als dichter als in zijn hoedanigheid van politicus. In de dichter woedde volgens De Vries een onverzoenlijk conflict tussen streng calvinisme en prachtlievendheid, tussen demonische haat en gelovige overgave. Als politicus schroomde hij niet in het openbaar zijn verlangen naar de ‘genade van de dood’ te uiten, en wel om het uiteenvallen van het koloniale rijk: ‘Mij is opgelegd geworden de langzame sloop te moeten beleven van het koninkrijk, aan welks bevestiging ik mijn leven heb gewijd.’

Johan van Hulst, zijn opvolger in de Eerste Kamer, had wel waardering voor Gerretson, over wie hij het boekje *Gerretson dichterbij* schreef.⁷ Als wij Van Hulst spreken kan hij, 97 jaar oud, uit het hoofd nog vele gedichten van Gossaert, uit de bundel *Experimenten*, voordragen. ‘Hoewel het bij die ene dichtbundel is gebleven, heeft hij er wel een blijvende plaats mee verworven in de Nederlandse literatuur. Elke Nederlandse literatuurgeschiedenis vermeldt hem. Geerten Gossaert. Ja, daar staan onsterflijke gedichten in, in *Experimenten*. Een monument in de Nederlandse literatuur. Ik ken de halve bundel uit mijn hoofd.’

‘Gerretson was een wonderlijke figuur die heel gauw met een beweging meeging om te kijken of er wat goeds in zat. In het begin dacht hij ook met de Fascistenbond

dat er misschien wel wat goeds in kon zitten. Wat hem daarin aantrok, was de sympathie voor de groot-Nederlandse gedachte en vooral de ontevredenheid over het functioneren van het parlementaire stelsel. Het faillissement van dat stelsel bleek volgens hem uit het feit dat bij de verkiezingen van 1936 voor een Tweede Kamer van honderd leden 51 partijen meededen. 51! De communisten belaagden Gerretson direct na de oorlog met de beschuldiging dat hij een van de stichters van de Fascistenbond was geweest. Hij verwierp dat meteen. Hij was niet eens lid geweest. “In de rechtsstaat onder Stalin, dát is nog eens vrijheid”, reageerde hij. In werkelijkheid hebben de Duitsers Gerretson als een van de eersten in het Oranjehotel geïnterneerd, als Duits-vijandig element.’

Vandaar Gerretsons reactie toen PVDA-senator Johan van de Kieft (1884-1970) hem een dictatuuraanbidder noemde en hem uit het parlement wilde verjagen met de banspreuk die Johan Bogerman, de rechtzinnige voorzitter van de Dordtse synode van 1618, over dissenters uitsprak: ‘Gaat! Met bedrog zijt ge begonnen. Met bedrog zijt ge geëindigd, gaat heen.’⁸ Van Hulst: ‘Weet je wat het antwoord van Gerretson was? Hij zei: “Meneer de voorzitter, toen ik als eerste gevangene van de Duitsers in het Oranje Hotel in Scheveningen zat, ben ik de heer Van de Kieft daar niet tegen gekomen.” Oei, dat was hard! Maar wel briljant.’

Gerretson ging volgens journalist Jan Kuijk gebukt onder de last van zijn genie.⁹ Een briljante geest, vond ook oud-minister van Buitenlandse Zaken Van Kleffens, maar wel met een onsympathiek, slecht karakter en een verwerpelijke natuur. Hij schroomde niet om partijgenoot Willem Kernkamp (1899-1956), minister van Overzeese Rijksdelen, van ‘hoogverraad’ te beschuldigen vanwege diens erkenning van het zelfbeschikkingsrecht van Suriname en de Antillen. Onder de Republiek zou de minister ongetwijfeld hetzelfde onfortuinlijke lot zijn beschoren als Johan van Oldenbarnevelt, meende Gerretson, de staatsrechtelijke tuchtmeester.

Gerretson voldeed in niets aan de kenschets die oud-senator en -staatsraad Franz Lichtenauer (1900-1987) van CHU’ers gaf, als rustige, degelijke, bezadigde mensen.¹⁰ Wél typerend voor de CHU is dat zowel Gerretson als Hendrik Tilanus namens de Unie in het parlement sprak, ondanks hun contraire positie in zo’n zwaarwegende kwestie als de Indonesische. In de Tweede Kamer behoorde Tilanus, met freule Wttewaall van Stoetwegen, Hendrik Kikkert en Frederik van de Wetering tot de minderheid in de CHU-fractie die in 1948 ten langen leste ‘ja’ zei tegen de soevereiniteitsoverdracht. Tilanus, aanvankelijk op de lijn van Gerretson, was omgegaan, overigens zonder zijn fractie over zijn wending in te lichten. De overige vijf CHU-Kamerleden en de volledige Eerste Kamerfractie stemden tegen. Gerretson initieerde daarop een ware oppositiebeweging binnen de CHU, met aanvankelijk succes. Gedurende enkele jaren was de CHU niet meer de partij waarin het woord ‘gezelligheid’ uitgevonden had kunnen zijn. Binnen de Tweede Kamerfractie kreeg hij Jan Schmal aan zijn zijde in zijn poging ‘Tilanus, zijn Freule en zijn Kikker’ uit de Unie te stoten en de CHU op één lijn te krijgen.¹¹ En ook zijn verkiezing tot senator in 1951 dankte hij aan de brede steun voor de oppositiebeweging, ook buiten de CHU-kring, van onder anderen Charles Welter, voorman van de Katho-

lieke Nationale Partij, die Tilanus als een ‘onbeduidende, onbenullige en onbekwame’ politicus afdeed.¹²

Uiteindelijk zegevierde Tilanus, dankzij de steun van een grote meerderheid van de CHU-leden, en bleef hij de CHU tot 1963 leiden. De oude rot bleek, toen het erop aankwam, toch over een beter ontwikkelde intuïtie te beschikken voor het gemoed van de achterban.¹³ Een aanwijzing temeer dat de confronterende, soms drieste aanpak van Gerretson, met alle opwinding en disharmonie die ermee gepaard ging, de doorsnee-CHU’er tegen de haren in streek. Diens ontoombare drift te blijven polemiseren was Tilanus in zijn hang naar harmonie vreemd, stelt Van Hulst vast.¹⁴ In een terugblik oordeelde Tilanus slechts over zijn kwelgeest: ‘Ja, die was knap!’¹⁵ Over het partijconflict in de kwestie-Indonesië, waarin Gerretson hem naar de keel was gevlogen, zei hij nuchter dat de kiezer de CHU had beloond met zetelwinst.¹⁶

Wij wensen te blijven onszelf

Van Hulst, senator van 1956 tot 1981, ziet Gerretsons streven om de CHU in de Indonesische kwestie op één lijn te krijgen, als een eerste poging om in de losse Unie meer eenheid te brengen, met meer structuur, meer lijn en een hoger politiek voltage.¹⁷ Hoewel Gerretson nog sneefde in die poging, viel zijn actie niet helemaal als zaad op een rotsige bodem, al duurde het even voor het ontkiemde. In zijn ironische stijl beschrijft Henry Faas hoe een vrouw uit Harderwijk op een CHU-jaarvergadering nog verontwaardiging wekte met voorstellen om van de Unie meer een partij te maken: ‘Zij eiste notulen, verantwoordingen, politieke discussies en meer van die vervelende dingen. “Vast een agent van de antirevolutionairen”, werd er gefluisterd.’¹⁸ In het volgende decennium, eind jaren zestig, bleek er in de Unie evenwel een groter draagvlak voor een omvorming van de Unie in een partij, met vaste structuren zoals een ledenorganisatie en een politiek programma. Een partijcommissie gevormd door oud-minister Ynso Scholten, de Zeeuwse provinciebestuurder Ad Kaland en jongerenvoorzitter Coos Huijsen, oordeelde dat de CHU in haar unievorm ‘kleurloos en gezapig’ was.¹⁹ Zelfs Scholtens opmerkelijke advies om in stijl een voorbeeld te nemen aan de ARP, de oude tegenpool, kreeg steun in de Unie.

Dat was niet het minst te danken aan het ijveren van de ‘jonge’ Tilanus voor het samengaan van CHU, ARP en KVP in een brede, christelijk geïnspireerde volkspartij.²⁰ Tilanus junior, toen partijvoorzitter, was daarmee met Van Niftrik de eerste die in de CHU de gedachte aan het CDA opperde. Tezelfdertijd oordeelden twee jonge honden in de Unie, Eric Bleumink en Joeke Baarda, over het bewind van de zittende partijleider: ‘Onder Beernink gleeed de CHU af naar traditionalisme en kleurloosheid.’²¹ Henry Faas oordeelde over de goedmoedige brombeer Beernink: ‘Zijn gebrek aan humor is indrukwekkend. Ze zeggen dat hij innerlijk bewogen is, maar dat moet dan zeer innerlijk zijn, want van buiten zie je niets.’²²

De kritiek van de commissie-Scholten en het duo Bleumink en Baarda op de gezapigheid in de CHU was, net als Tilanus' inzet voor een christendemocratische volkspartij, een teken dat de ban op de omvorming van de unie in een partij was doorbroken. Begin jaren vijftig echter gaf de CHU nog verre de voorkeur aan de oude, vertrouwde vorm. 'Laat de Unie maar een Unie blijven', zei Tilanus senior simpelweg. Hij voorzag dat de CHU door afsplitsingen naar zowel links als rechts aan een noodlottig einde zou kunnen komen wanneer zij meer als een politieke partij zou gaan opereren.²³ De CHU bleef een politiek huis zonder stemdwang of partijdiscipline, waarin iedereen die zich netjes gedroeg welkom was. 'Tutti frutti minus de verboden vruchten', geekscheerde Faas.²⁴ Het bindend element in de CHU was niet veel meer dan dat men zich in de CHU thuisvoelde.

In 1956 beantwoordde Tilanus voorzichtige pogingen om meer partijdiscipline in de CHU te brengen met de ideologische campagne 'Wij wensen te blijven onszelf', waarin de net opgerichte De Savornin Lohmanstichting de opdracht kreeg in een rapport het bestaansrecht van de CHU te beargumenteren.²⁵ De afwezigheid van stemdwang en partijdiscipline is te herleiden tot haar geboortepapieren. Die stemvrijheid komt, tot de essentie teruggebracht, voort uit het conflict met de antirevolutionairen van Abraham Kuiper over de mogelijkheid Gods wil met de wereld te kennen. Kuiper sprak zonder schroom over 'Gods ordinantiën', een goddelijke orde in de werkelijkheid, die hij kon vinden en vertalen in een politiek programma. Vanwege de goddelijke oorsprong waren zijn volgelingen gehoorzaamheid aan dat programma verschuldigd. Alexander de Savornin Lohman, hoewel met Kuiper meegegaan in de Doleantie en tot het einde van zijn leven gereformeerd, dacht hier anders over.

'Zij hadden een andere kijk op de verhouding tussen God en deze werkelijkheid. Luisteren naar de stem van de Heer, of gehoorzaamheid aan Zijn Leer, daar komt het conflict tussen Lohman en Kuiper simpel gezegd op neer', zegt George Harinck, directeur van het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlandse Protestantisme. 'Kuiper eiste gehoorzaamheid aan de Leer. Er zit een goddelijke orde in de werkelijkheid en die kon hij omzetten in beginselen waarnaar een ieder moest handelen. Ik zie in Lohman meer de ethisch-irenische denkwijze uit die tijd terug. Luisteren naar de Heer dus, een wijze van geloven die meer persoonlijke interpretatievrijheid biedt. Hoewel hij nog wel wilde geloven dat er een goddelijke structuur in de werkelijkheid was, kon het niet zo zijn dat de kerk of de Vrije Universiteit of Abraham Kuiper voor hem vaststelde wat die beginselen waren en van hem verlangde zich daarnaar te voegen.' Lohman zelf zei daarover: 'De bijbel is een richtsnoer voor alle volken en alle tijden, en kan dus nooit precieze, nauwkeurig omschreven regels inhouden. Dat doet slechts een boek als de koran, die dan ook de natuurlijke ontwikkeling der mensheid tegenhoudt.'²⁶

De stemvrijheid in de CHU vond dus een principiële grond in de overtuiging dat niemand de waarheid in pacht heeft, ook de kerken niet. 'Als de synode iets zegt, doen we het net niet', zei een CHU-Kamerlid in de jaren vijftig kortweg.²⁷ Maar los van alle principiële overwegingen kon Lohman, 'bruisend en vol tem-

perament' volgens de parlementaire geschiedschrijver Pieter Oud,²⁸ het autocratisch leiderschap van Kuyper domweg niet velen. Als aristocraat was hij gewend zelf de touwtjes in handen te hebben. 'Hij is doortinteld van een krachtige vrijheidszin en een sterk zelfstandigheidsgevoel', schreef CHU-chroniqueur A.J. van Dulst.²⁹ Al in 1880, een jaar na de oprichting van de ARP, verweet Lohman Kuyper dat hij zichzelf het recht op de waarheid Gods toeëigende en op grond daarvan gehoorzaamheid van zijn aanhang verlangde. De ARP dreigde zo een 'partij van blinde aanhangers' te worden: 'Gij doodt, veel meer dan gij zelf weet, elke zelfstandigheid.'³⁰ Later schreef hij hem: 'Ik wil niet leven bij uwe genade.'³¹

Lohman, typisch de negentiende-eeuwse parlementariër die hecht aan ongebondenheid en een zelfstandig oordeel, meende dat er tussen kiezers en gekozenen wel een zedelijke band bestaat, maar geen verplichtende binding. Het Kamerlid is niet gebonden aan kiezerswensen of partijbesluiten, noch aan fractiediscipline. Anders is het hem onmogelijk het oog gericht te houden op het algemeen belang. 'Zodra men eenstemmigheid voorschrijft als plichtmatig, maakt men de volksvergadering tot een karikatuur; tot een samenkomst van geheime genootschappen, wier stemmen niet de openbaring zijn van eigen gevoelens maar van de uitkomst van behendige en kunstige overleggingen.'³² Dat was volgens Lohman dan ook het grote verschil met de antirevolutionairen. 'Hierin verschillen wij het meest van de AR, dat wij niet partijbesluiten volgen, genomen krachtens de wil van de leider.'³³

Een late echo van Lohmans ode aan de onafhankelijkheid klonk in 1988 toen oud-CHU'er Wim Deetman, minister van Onderwijs en Wetenschappen in de kabinetten-Lubbers I en II, lucht gaf aan zijn gekweldheid over alle coalitieverplichtingen. 'Dat stomme boekje', zei hij over het regeerakkoord.³⁴ Tot ver in de twintigste eeuw was de CHU in het parlement ook de kampioen in verdeeld stemmen. Wie op de website van het Parlementair Documentatie Centrum (PDC) van de Leidse universiteit (www.parlement.com) hun biografietjes naleest, treft onder het kopje 'opvallend stemgedrag' bij de meeste oud-Kamerleden van de CHU een lange lijst aan. Een opmerkelijk voorbeeld uit de parlementaire geschiedenis dateert van 1908 toen Dirk Jan de Geer, oud-Kamerlid, tot verrassing van vriend en vijand pleitte voor algemeen kiesrecht – iets meer dan tien jaar nadat Lohman, in het conflict rond de kieswet-Tak, de ARP vanwege datzelfde standpunt definitief de rug had toegekeerd.³⁵

Van Niftrik zag een principieel christelijke lading in de onthechte attitude van CHU'ers: 'Ik houd de ongedisciplineerdheid van de CHU voor een weerspiegeling van de evangelische vrijheid voor de christenmens, die met een eigen verantwoordelijkheid voor God staat.'³⁶ In de praktijk had deze houding wel eens ongewild komische gevolgen. Bij de vorming van het tweede kabinet-Colijn in 1933 drong CHU-leider De Geer er bij de formateur op aan jonkheer Andries de Graeff als de tweede minister van Uniehuize te benoemen. Volgens De Geer was de man die Colijn zelf als CHU-kandidaat op het oog had 'niet 100 procent' christelijk-historisch, in tegenstelling tot De Graeff. Bij diens benoeming bleek echter dat hij geen

lid van de CHU was en dat, als partijloze liberaal, evenmin wilde zijn, hetgeen niet verhinderde dat De Graeff tot 1937 als minister aanbleef op de tweede CHU-ministerspost. Dát kon alleen in de CHU.

Het nette beheer van het bestaande

In die onthechtheid van het partijbelang kwam de ‘wijze van zijn’ van de CHU in haar ideale vorm tot uitdrukking, alsmede in haar fatsoenlijke politieke omgangsvormen, dienende attitude, streven naar harmonie en haar oriëntatie op het geheel. Aan deze kwaliteiten dankte de CHU de stille kracht die zij ontplooidde in het besturen. Wat daar ook aan bijdroeg, was dat de Unie allesbehalve de maatschappij wilde omgooien, maar haar taak veeleer zag in het nette beheer van het bestaande. Oud-Kamerlid Wim Mateman, in 2008 wethouder in Rijswijk, zegt: ‘Spectaculair was het nooit. CHU-bestuurders speelden niet de sterren van de hemel, maar ze gaven de geleende portemonnee na tien jaar wel weer netjes terug, met inhoud. Dat is óók een kwaliteit. Je kon het bestuur aan ze overlaten.’ Gedurende haar hele bestaan was de CHU dan ook oververtegenwoordigd in de burgemeestersposten. Na de oorlog was het percentage CHU-burgemeesters tot de opheffing van de Unie in 1980 bijna twee keer zo hoog als het percentage kiezers. Ook twee vicepresidenten van de Raad van State (Willem Scholten en jonkheer Frans Beelaerts van Blokland) en voorzitters van de Tweede Kamer en Eerste Kamer (Frederik graaf van Bylandt, Wim Deetman en Willem Lodewijk baron de Vos van Steenwijk) waren afkomstig uit de CHU.

Politiek historicus Henk te Velde zoekt de verklaring voor de bestuurlijke kracht in een specifieke eigenschap van de Unie: ‘De CHU streefde niet naar machtsvorming, zoals de sociaaldemocraten en de AR. Die deden dat omwille van de prachtige toekomst die aan den einder zou gloren als zij het voor het zeggen zouden krijgen. De CHU wees dat machtsstreven principieel af als onchristelijk. De geestelijke autoriteit van Gods woord gold voor iedereen en was zo vanzelfsprekend dat daarvoor geen politieke macht hoefde te worden opgebouwd. Deze opvattingen misten hun invloed op het denken en handelen van CHU-politici niet. De houding van Kamerleden van de CHU was dat zij het volk *bij* de regering vertegenwoordigden, niet *tegenover*. Zij probeerden daarbij heel het volk te dienen, zonder te pretenderen dat zij het bij het rechte einde hadden. Het kon zus, het kon ook zo. Dat gaf hun een onafhankelijke positie tegenover de regering, maar tegelijkertijd ook een gouvernementele instelling, want ze gingen ervan uit dat de regering, Gods dienaar, eveneens het belang van heel het land op het oog had. Dat was ook de instelling van CHU-Kamerleden als de Unie niet regeerde. Dan handelden haar Kamerleden in hun relatie met de regering meer als *her majesty’s loyal opposition* dan als politici die ernaar streefden *to throw the rascals out*.’

‘De CHU dankt ook haar bestuurlijke traditie aan deze gematigde, bescheiden opstelling. Als je niet de waarheid in pacht meent te hebben, ben je ook voorzich-

tiger om andere mensen te vertellen dat het allemaal zus of zo moet. De bestuurders van de CHU pleegden wat relativerend tegen de zaken aan te kijken. Dat maakte hun bestuurstijl ontspannen. En dat is zo gek nog niet als je je bedenkt dat een bestuurder mensen met allerlei verschillende doelen en overtuigingen, of zelfs tegengestelde belangen, een beetje bij elkaar moet brengen.’

De geschiedenis van de CHU kent dan ook een rijke traditie van families die voortdurend bestuurders leverden, zoals de familie Beelaerts van Blokland. Te Velde: ‘Voor die mensen was het als het ware vanzelfsprekend dat ze het bestuur op zich namen. Dat hoorde zo als je Beelaerts van Blokland heette. Dat was je aan je stand verplicht. In die zin waren ze nu weer niet zo bescheiden, eerder een tikkeltje arrogant, een houding die voortkwam uit het bewustzijn dat zij nu eenmaal op die plaats waren gesteld om dat te doen. Paternalistisch, maar dan wel met de positieve kanttekening dat het betrokken mensen waren, die het aan hun eer verplicht achtten zich voor de publieke zaak in te zetten. Zo’n ethiek was er bij de CHU aanwezig. Zij kwam voort uit denkbeelden over een organische samenleving met een soort natuurlijke orde. Tegenwoordig gaat het tegendeel op. Het is nu ondenkbaar dat iemand bestuurder wordt omdat hij nu eenmaal voor die plek is geboren. Dat is regentesk, en dat moeten we heel verschrikkelijk vinden.’

‘Ik vind niettemin dat het traditionele type bestuurder van CHU-huize in een aantal opzichten nog wel een voorbeeld kan zijn voor nu. De politiek heeft ook behoefte aan rustige bestuurders, niet van die polariseerders maar mensen met een zeker gevoel voor verantwoordelijkheid, die de ethiek van het bestuur hoog in het vaandel hebben staan en niet meteen op winnen uit zijn. Types als Deetman. Als burgemeester heeft Deetman het goed gedaan.’

Ook George Harinck is gecharmeerd van de stijl van Deetman als burgemeester: ‘Een rustige bestuurstijl. Ontspannen, heel ontspannen. Dat merk ik ook als ik andere oud-CHU’ers ontmoet, de Beelaertsen en zo. Voor zo’n grote stad als Den Haag met al zijn spanningen, is zo’n rustige manier van opereren die bij de CHU hoort uitermate geschikt: *Those who make the least noise will make the best.*’

Deetman zelf zegt de CHU te hebben ervaren als een studiehuis voor bestuur en democratie. De kernwaarde van democratie is dat zij vreedzame middelen aanreikt om met andersdenkenden een modus vivendi te vinden. Met haar oriëntatie op het geheel bracht de CHU die kernwaarde tot uitdrukking. Deetman: ‘Je weet dat je anderen respectvol tegemoet moet treden, vooral als sprake is van een grote verscheidenheid. Soms moet je fel en hard zijn, als je maar altijd goed op je woorden past. Je bent er niet om ruzie te maken, anders kun je elkaar niet ontmoeten. Misschien is dat de CHU-lijn. Dat is een beetje naar het totaal kijken. Zo heb ik ook als burgemeester geopereerd. Richting en leiding geven, geen misverstand daarover, maar wel op het totaal letten. Je moet beseffen dat je burgemeester bent van iedereen.’

Pieter Beelaerts van Blokland heeft als bestuurder het volledige huis van Thorbecke gediend, van gemeente tot landsbestuur. Hij was burgemeester van Wolphaartsdijk, Vianen, Amstelveen en Apeldoorn, commissaris van de koningin

in Utrecht en minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening in het eerste kabinet-Van Agt (1977-'81). Hij zegt: 'Het klinkt nu wat pompeus, dat devies van Hoedemaker: *Heel de kerk, heel het volk*, maar we meenden dat wel degelijk. Het geheel van het land kan pas goed functioneren als alle delen goed functioneren. Iedereen moet recht worden gedaan. "Men dient het gemeen", staat er soms op het raadhuis. Dat zou ook het CHU-motto kunnen zijn geweest. Je handelt als bestuurder zonder aanzien des persoons. Daar zit iets goeds in. Die spreuk op het raadhuis drukt bovendien de idee van een roeping uit. Je bent er in je leven niet alleen voor jezelf, je hebt ook een dienende taak aan de ander en zo mogelijk aan de publieke zaak.'

Hij beaamt dat dit idee christelijk is gemotiveerd. In de brief aan de Romeinen verwoordt Paulus het organische denken: 'Zoals ons ene lichaam vele delen heeft en die delen niet allemaal dezelfde functie hebben, zo zijn wij samen één lichaam in Christus en zijn we, ieder apart, elkaars lichaamsdelen.'³⁷ Aan de Romeinenbrief ontleende de CHU ook de idee dat de staat niet neutraal is maar Gods dienaar: 'Er is geen gezag dat niet van God komt.'³⁸ Met dat beginsel onderscheidde zij zich van andere partijen, de ARP niet uitgezonderd. Tegelijkertijd riep de verwerping van de neutrale staat veel misverstand en onbegrip op. Anders dan dat beginsel wellicht doet vermoeden, noopte het tot een terughoudende, bescheiden overheid, die zich van haar feilbaarheid bewust is. Daarbij komt dat de protestanten afwijzend tegenover gewetensdwang staan, en hun kerken zelfs uit de strijd daartegen zijn ontstaan.

Beelaerts van Blokland: 'Ja, we hebben veel gediscussieerd over dat beginsel dat de overheid Gods dienaar is. De overheid is dus niet de albestuurder en de alweter. Als dienaar moet je dat weten. Jij bent niet de alweter, dat is Hij en Zijn overgeleverde bron, de bijbel. Een dienaar is altijd zoekend, dus ook de overheid. Zij kan niet dienen zonder de ander heel goed in het oog te houden en naar hem te luisteren. De overheid is daarbij ook niet vrij. Ze heeft verantwoording af te leggen, ook aan de bevolking.'

Net als de politieke stijl van de CHU, gevormd door aversie van het machtsdenken, kwam het christelijk-historisch denken over de rol van de staat tot uitdrukking in het beginsel dat de Unie niet streefde naar majoriteit, maar naar autoriteit, de autoriteit van Gods woord. Beelaerts van Blokland zegt dat de autoriteit van bestuurders hun niet zomaar was gegeven, vanwege hun hooggeplaatste positie en dienstbaarheid aan God, maar dat ze deze zelf dienden te verwerven, door fatsoenlijk en gezaghebbend te handelen. Opnieuw was in dat handelen essentieel dat bestuurders zich bewust toonden van hun verantwoordelijkheid voor het geheel en elke schijn van binding aan deelbelangen vermeden.

Als minister markeerde Chris van Veen zijn onafhankelijke positie direct in het eerste debat met de Tweede Kamer over zijn begroting. Van Veen: 'Van alle kanten kreeg ik er van langs. De Kamer wilde dit en dat, zus en zo, en de meeste fracties herhaalden uitentreuren dat hun steun aan mij afhankelijk was van deze of gene toezegging. Ik heb toen tegen de Kamer gezegd: "Ik hoor dat woord 'afhankelijk'

hier erg vaak vallen. Laat ik u dan zeggen dat ik me alleen afhankelijk voel van Hem op de adem van Wiens stem mijn leven rust.” Dat is die prachtige tekst uit psalm 103. Typisch CHU, hè, om het zo te zeggen. De Kamer reageerde overigens heel sympathiek. Ik herinner me dat Neelie Kroes, toen een jong Kamerlid voor de VVD, naar me toe kwam en me een ferme zoen gaf. ”Dat was hartstikke goed excellentie, hartstikke goed!” zei zij.’

Ook senator Hans Franken zegt dat een bestuurder zelf zijn autoriteit moet verwerven. ‘Autoriteit krijg je niet zomaar, ook niet in dienst van een overheid die door God gegeven is. Autoriteit verwerf je evenmin met autoritair leiderschap, maar moet je zelf verdienen, met je eigen gedrag ten opzichte van andere mensen. Daarin is essentieel dat je respect voor de ander betoont. Geef hem wat ruimte, opdat ook jijzelf wat ruimte krijgt. Niemand staat er alleen voor. Niemand is een Robinson Crusoe.’

‘Belangrijk is ook het besef dat die ene waarheid niet bestaat. *‘It ain’t necessarily so’*, zei ik altijd tegen mijn studenten met een citaat uit *Porgy and Bess*. Ik heb in Leiden lange tijd de encyclopedie van de rechtswetenschap gedoceerd. Vanuit mijn CHU-achtergrond zei ik tegen de jongens en meisjes dat ze om te beginnen moesten afleren dat er zekerheid over goed en kwaad bestaat of dat deze is te vinden in de wetboeken. Voor de fatsoenlijke omgang tussen mensen is de moraal belangrijker dan de wet. De wet is een instrument om de zaken wat te ordenen en te regelen, om knopen door te hakken. Goed en kwaad in de omgang met mensen is iets wat in iedere omstandigheid opnieuw anders kan zijn, op ieder moment in het leven, op elke plek waar je met anderen in contact komt. In dat licht is de gezindheid waarin je met anderen communiceert uitermate belangrijk om in vrede met elkaar samen te leven.’

Doorbraak hield huis in CHU

De bestuurlijke attitude van de CHU maakte haar tegelijkertijd kwetsbaar voor haar politieke opposanten. Daarmee was haar kwaliteit ook haar zwakte. Al eerder is hier vastgesteld dat de CHU-familie niet uitblonk in strijdbaarheid. Die conclusie dringt zich opnieuw op. Wie principieel twijfelt aan het eigen gelijk en de belangen van het geheel in het oog wil houden, en zich daarom dienend opstelt, verzoenend, gouvernementeel en conflictmijdend, is voor zijn tegenstanders als de gebraden duif in Luilekkerland. Daar komt bij dat de CHU, anders dan de militante antirevolutionairen en sociaaldemocraten, bunzig was van een eigen zuil, met eigen scholen, kranten en omroepen. Zij ontbeerde daarmee de mobiliserende kracht die de verzuilde politieke concurrentie kon uitoefenen.

De CHU wees zuilvorming om principiële redenen af. Wie zich in dienst stelt van heel het land, heel het volk, moet dat land en dat volk niet organisatorisch willen verdelen in tegen-en medestanders. Lohman keerde zich tegen ‘onware partijverdelingen’, in de overtuiging dat het tot de ‘goddelijke natuur der dingen’

behoorde dat Nederland een christelijke natie was.³⁹ Een CHU'er die eens voorzichtig opperde of een Unieliid er toch niet beter aan deed zijn heil in de christelijke zuil te zoeken, werd door freule Wttewaall van Stoetwegen direct onthaald op een pinnige terechtwijzing: 'God schrijft niet voor dat een christen lid is van de CHU of de ARP.' Dat maakte de CHU na de oorlog ook meer dan de andere confessionele partijen vatbaar voor de gedachte van de Doorbraak, de beweging die de oude ideologische en levensbeschouwelijke grenzen wilde doorbreken. Op twee na alle leden van de redactieraad van het christelijk-historisch gezinde dagblad *De Nederlander* verlieten de CHU en namen hun intrek bij de PVDA, de partij die voor de Doorbraak was opgericht. Onder hen Pieter Lieftinck, de eerste naoorlogse minister van Financiën, en oud-Uniensecretaris Gerard van Walsum, dertien jaar gewaardeerd burgemeester van Rotterdam (1952-1965). De CHU ervoer ook de overstap naar de PVDA van Aart van Rhijn, staatssecretaris van Sociale Zaken onder Drees en daarna staatsraad, als een aderlating.⁴⁰

Arie Oostlander onderschrijft dat de bestuurlijke inslag van de Unie debet is aan haar gebrek aan politieke strijdvaardigheid. Ook de afwezigheid van charismatische politieke of ideologische leiders in de CHU heeft volgens hem daarmee te maken. 'Je ontwikkelt geen charisma als bedaard besturen en het verzoenen van tegenstellingen je hoogste streven is. Dat is niet iets waarmee je de bühne haalt. Dan ben je vanzelf onopvallend. Dat ben je zelfs liever, want vanuit de coulissen is meer resultaat te behalen dan wanneer je voluit in de schijnwerpers staat. Je zit goed als de zaak onopvallend voortgaat. Frits Bolkestein meende dat als het saai is in de staat, het goed gaat met de staat. Dat had een CHU'er zó kunnen zeggen.'

'De voorzitter van de CDA-afdeling in Zevenhuizen was afkomstig uit de CHU. Ik vroeg hem een jaar voor de raadsverkiezingen: "Moeten we niet eens een plan van actie maken?" "Actie? Actie? Waar heb je het over?" zei hij. Actie, dat was hartstikke links. Hij kon zich niet voorstellen dat ook het CDA tegenwoordig wel eens een plan van actie maakt.'

Franken is het met de voormalig antirevolutionair Oostlander eens dat een CHU'er onbestemd, weinig uitgesproken van politiek karakter kon zijn, zeker in vergelijking met een ideologisch geharnaste, activistische ARP'er. 'Ik herinner me de vader van Piet Hein Donner, dat was André Donner. Die maakte ik mee bij het tijdschrift *Themis*, waarvan ik als jong hoogleraar redacteur werd. Dat was een hele eer, want het was een deftig tijdschrift. De oude Donner was voorzitter van de redactie. Een heel intelligente man, maar ook buitengewoon autoritair, iemand die nauwelijks tegenspraak dulde. Als je tijdens een redactievergadering een suggestie deed om iemand een artikel te laten schrijven en Donner riep: "Daar komt niks van in, dat is een dwaallicht", dan was de discussie ook gesloten. In 1980 leverde de CHU de voorzitter van de commissie die het CDA-verkiezingsprogramma mocht schrijven. Dat was ik. Donner was ook lid. We liepen na een etentje naar buiten en hij zei: "Ik heb nooit geweten dat je CHU was. Ja, dat merk je ook niet bij CHU-mensen." Het was hem al die jaren gewoon nooit opgevallen.'

De antirevolutionair Jelle Zijlstra vertelde ooit hoe hij in de jaren vijftig enigszins verlaat bij een ARP-conferentie aankwam en buiten al ‘het machtige geluid’ van partijleider Jan Schouten hoorde. ‘Luister, daar klinkt de bazuin!’ zei hij tegen zijn chauffeur Cor van Selm, evenmin een onbekende met de bijbel.⁴¹ In vergelijking met de onverzettelijke Schouten, zoon van een haringvisser, was diens collega van de CHU, Hendrik Tilanus, de gemoedelijkheid en bedaardheid zelve. Ook voor deze CHU-voorman gold dat hij nooit ‘charismatisch’ zou worden genoemd. Weinig verbeelding, weinig strijd, weinig overtuigingskracht. De CHU kende zelden grootse leiders, scherp in het debat en doorkneed in retoriek en theater, laat staan volkstribunen, zeker na de Tweede Wereldoorlog niet. Vóór de oorlog bracht de Unie nog politici als Alexander de Savornin Lohman voort, de CHU-pionier die de moed had op te staan tegen de martiale ARP-leider Abraham Kuyper, of de begenadigde redenaars Johannes de Visser (1857-1932) en Willem Lodewijk baron de Vos van Steenwijk, een *grand seigneur* en vermaard door zijn beeldende taalgebruik.

Het zou interessant zijn te onderzoeken of dit verschil tussen voor- en naoorlogse CHU-politici iets te maken heeft met de wisseling van kiesstelsel in 1918. Het oude districtenstelsel intensiverde de sterke kant van de CHU, het individualisme, doordat het was toegesneden op politici die in hun kiesdistrict op eigen kracht met politieke tegenstanders streden om de stemmen. CHU-chroniqueur Van Dulst wijst op dat effect.⁴² Dat was na 1918 voorbij, na de invoering van het lijststelsel in het stelsel van evenredige vertegenwoordiging, waarin niet individuele politici maar partijen het gevecht om de kiezers aangingen. Dat versterkte juist de zwakke kant van de CHU: de politieke onbestemdheid van haar politici en de gouvernementele instelling, die in haar negatieve gedaante kon doorslaan in kritiekloze gezagsgetrouwheid of zelfs serviliteit. Dat stelsel was weer in het voordeel van strijdbare, goed functionerende partijen als de ARP, waarin bovendien de gereformeerde cultuur van debat en vorming in weerbaarheid heerste. Historicus Jasper Loots signaleerde dit fenomeen al eerder. ‘Zingen in plaats van vergaderen’, zo karakteriseert hij de overgang van de lokale debatcultuur in het districtenstelsel naar de georkestreerde partijmanifestaties in het stelsel van evenredige vertegenwoordiging.⁴³

George Harinck: ‘Dat valt inderdaad op, dat de CHU eigenlijk nooit spraakmakende politici naar voren bracht. Deetman is een beste vent, natuurlijk, en hij heeft alle mooie mogelijke functies gehad in de politiek. Maar heeft hij nou iets uitgestraald? Dan moet je toch bij Joop den Uyl zijn, bij Hendrik Colijn, of zelfs bij Jelle Zijlstra met zijn heel aparte brille. Zulke mensen had de CHU gewoon niet. Het was altijd middelmatig, in zeker opzicht.’

Het is tegen deze achtergrond niet verwonderlijk dat de pleitbezorgers van de vorming van één protestantse partij bij de CHU van meet af aan stuitten op angst door de ARP te worden overvleugeld. Beernink sprak, voor zover na te gaan, die vrees voor het eerst openlijk uit in 1961,⁴⁴ maar ook in de campagne ‘Wij wensen te blijven onszelf’ uit 1956 speelde dat defensieve motief een rol, hoewel die actie

officieel was bedoeld om het eigen karakter van de CHU te onderstrepen. In zijn schets van de CHU schrijft Henry Faas dat de CHU er altijd een beetje voor de sier bijzat. ‘De CHU gaat zo langs de zaken heen dat je soms het idee krijgt beduvelde te worden.’ Een kop in het *CH-weekblad* over de verkiezingsuitslag was een hilarisch voorbeeld van de argeloosheid waarmee de CHU soms in het politieke leven stond: ‘Merkwaardig oordeel der kiezers. Redelijk herstel voor de CHU.’⁴⁵

‘Begenadigd violist’ speelde geen noot

Volgens Faas leed de CHU ook onder een verpletterend gebrek aan humor, en de titels van de boeken waarin de geschiedenis van de CHU is geboekstaafd lijken hem gelijk te geven: *De Unie waarin wij ons thuis voelden*, *Tilanus vertelde mij zijn leven*, *De freule vertelt*, *Rechts door het midden*. Niettemin zijn Oostlander en Harinck het met Faas oneens. Ook om CHU’ers kon je lachen, zij het dat hun humor een andere was dan Faas in zijn katholieke milieu gewend was.

Oostlander: ‘De andere vormen van humor zijn kenmerkend voor het verschil tussen de katholieke en gereformeerde emancipatiepartijen enerzijds, en een partij waarin de gezeten burgerij domineert anderzijds, zoals de CHU. Katholieken en gereformeerden hadden de meeste aanleiding tot grappen maken, om alle tegenslagen die ze op weg naar emancipatie tegenkwamen een beetje te kunnen relativeren. Humor was voor hen misschien ook wel een strijdmiddel, iets wat met de dynamiek van het gevecht om de maatschappelijke posities gepaard ging. Ik weet, uit eigen ervaring uiteraard, dat je in gereformeerde kring ook wel veel zelfspot kon vinden. Veel buitenstaanders begrepen die ook niet helemaal.’ Harinck: ‘De humor van CHU’ers is vooral gemoedelijk, niet scherp. Je moest je niet te druk maken bij de CHU. Het moest gezellig blijven. Misschien dat hun grappen daardoor soms iets oubolligs hadden.’

De humor van de CHU zit in de sfeer van de goedlachsheid en de bonhomie. Het is meer de luim van de herensociëteit, met andere codes dan de humor van het gevecht. Hans Gualthérie van Weezel vertelt in zijn terugblik op zijn Haagse tijd dat zijn leermeester in de diplomatieke dienst, Jan Breman, hem aanraadde op te vallen zonder te irriteren. Bij diens komst naar Buitenlandse Zaken adviseerde Breman zijn pupil een vioolkist te kopen en daarmee regelmatig langs de gebouwen van BZ aan de Lange Houtstraat te lopen.⁴⁶ Na enige tijd stond Van Weezel op het ministerie bekend als een begenadigd violist, hoewel hij geen noot kon spelen. Bij zijn overstap naar de politiek suggereerde CHU-lijsttrekker Kruisinga hem een paar keer mee te gaan naar een spreekbeurt, om wat ervaring in de achterban van de Unie op te doen. In Woerden kreeg Kruisinga een enorme kaas mee naar huis. De lijsttrekker verzocht Van Weezel het vette gevaarte te dragen, wat hem in de plaatselijke pers de bijnaam ‘Kaasdrager van Kruisinga’ opleverde. Sindsdien kon Hans Wiegel het niet laten om, met een brede grijns op het gezicht, bij elke

ontmoeting met Van Weezel op hem te wijzen en met beide handen een grote cirkel te trekken.

De CHU is evenmin emotioneel. Gualthérie van Weezel loopt van het ene moment op het andere rood aan als hij vertelt welke nieuwe partij hij graag zou oprichten. En barst dan met stemverheffing los: ‘De AM-partij, antimanager! Ik heb meer dan genoeg van managers! Ik ben die kerels zat. Houd me tegen, want ik doe me wat! Ik word er gek van. Nota bene ook bij Buitenlandse Zaken moet je tegenwoordig een goede manager zijn. Iedereen telt zijn knopen en ontloopt zijn verantwoordelijkheid onder het mom een goede manager te zijn. Ajax, idem dito. De managers hebben Ajax op de markt gebracht. Die kerels zijn niet meer geïnteresseerd in de club, maar alleen in omzet, in Ajax-aanstekers en vlaggetjes. De spelers vervreemden ondertussen steeds meer van Ajax en haar oude clubcultuur. Managen, dat is niet meer dan geen rotzooi in de tent, houd het prettig voor de aandeelhouders, het bedrijf loopt lekker.’

‘Er zijn dingen waar ik me ontzettend aan kan ergeren. Een voorbeeld. Ik ben een verklaarde tegenstander van D66. Onder druk van D66 en de modernisten heeft Nederland de oude gewoonte losgelaten om een echtpaar met de naam van de man in het paspoort van beide partners te zetten. Mijn vrouw heet De Visser, zij is de achterkleindochter van de mede-oprichter van de CHU, Johannes Theodoor de Visser. Op haar paspoort staat dus dat zij De Visser heet. Vroeger waren we mijnheer en mevrouw Gualthérie van Weezel, nu ben ik op reis met mevrouw De Visser. In een hotel in Argentinië kreeg ik ’s ochtends een *wake-up call*, om zes uur: “*Goodmorning*, mister De Visser.” Ik heb er nog zó voor gewaarschuld.’

Ook Huib Eversdijk is geen emotionele CHU’er. ‘Nou, laat ik het zo zeggen. Je moet altijd proberen om datgene wat je bezielt ook in het publieke domein, in de politiek en de samenleving tot uitdrukking te brengen. In de Eerste Kamer moesten we stemmen over een wetsvoorstel dat euthanasie vergemakkelijkte en het was kantje-boord. Ad Kaland was tegen, Piet Steenkamp was tegen, Cees van Dijk, Pierre Coenemans en ik waren tegen. De een na de ander viel om, op Coenemans en mij na. Ik had van tevoren gezegd: “Vrienden, luister. Ik zal het niemand euvel duiden als hij vóór stemt, ik zal ook niemand bewerken om tegen te stemmen, ik zeg alleen nu alvast dat ik tegen zal zijn. Dat verander ik niet, geen sprake van.” Enfin, helemaal aan het einde van de discussie zei Wim van Velzen, partijvoorzitter en Eerste Kamerlid, dat hij een beroep op mij wilde doen me niet door emoties te laten leiden en vóór te stemmen. Doodse stilte. Ik zei: “Voorzitter, op het moment dat mij de emotie in de politiek wordt ontnomen, ben ik weg.” En ik ben opgestaan en zei dat ik naar huis ging. Ben je besodemieterd, zeg, politiek zonder emotie, wat is dat voor rare politiek?’